

І.О. РОЩИНА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний авіаційний університет)

ПОНЯТТЯ І СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИНАМ

Ключові слова: *ефективність, норма, запобігання.*

На сьогодні проблема ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам в Україні стає однією з центральних у правознавстві. Раніше їй у правовій науці приділялося недостатньо уваги. Опубліковані праці стосувалися тільки деяких аспектів ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам, при цьому навіть не було єдиної думки про поняття «ефективність». Спочатку поняття «ефективність» ототожнювалося з «оптимальністю», «обґрунтованістю» правових приписів [10, 116]. Дещо пізніше, з введенням Г.А. Злобіним у теорію ефективності кримінального покарання визначеної категорії «ціль», це поняття почало набувати більш окреслені контури [4, 60].

У юридичній літературі поняття ефективності норм права трактується по-різному: як правильність, обґрунтованість, доцільність, результативність юридичних норм; їх оптимальність [5, 18; 14, 40].

Що ж слід розуміти під ефективністю норми кримінального права у запобіганні злочинам? Ефективність взагалі — це абстрактне поняття, яке означає тільки здатність застосовуваного засобу сприянню досягнення бажаної мети, оцінка ж відноситься не до ефективності, а до мети, досягненню якої сприяє аналізований засіб. У юридичній літературі немає єдиної

думки взагалі про ефективність правових норм, не говорячи вже про ефективність норм кримінального права у запобіганні злочинам.

Для того, щоб дати чітке визначення поняття «ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам», на нашу думку, перш за все, необхідно розглянути складові елементи цієї ефективності. Визначення складових елементів ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам є важливим фактором в її організації і здійсненні. В ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам можна виділити декілька основних складових її елементів. Перш за все, слід відмітити, що законодавець, приймаючи ту чи іншу норму кримінального права, має на меті певну суспільно корисну мету — отримати максимально позитивні результати в регульованій нею сфері суспільних відносин і для цього споряджає її можливостями забезпечити досягнення наміченої мети. Якби не ця властивість, законодавство було б безцільним. Отже, ефективність норми кримінального права у запобіганні злочинам повинна визначатися тим, наскільки її застосування сприяє досягненню мети, яка поставлена перед правовим регулюванням відповідних суспільних відносин. Що ж стосується самої

мети, то вона досягається тим, що не вчиняються злочини, за які ця норма встановлює відповідальність.

Прогнозування можливостей норм кримінального права, що приймаються — це також один із складових елементів ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам. Між тим, необхідно аналізувати і прогнозувати ефективність норм кримінального права у запобіганні злочинам, які ще не прийняті, а повинні бути прийняті [12, 58]. Якщо ж ефективність норм кримінального права у запобіганні злочинам аналізувати тільки після їх видання, що, на превеликий жаль, у теперешній час і відбувається в Україні, то користі від цього не так вже багато. Слушно зазначає Ю.В. Баулін, що законодавство повинно адекватно і своєчасно реагувати на зміни у злочинному середовищі й у сфері протидії злочинності, тобто бути динамічним [2, 97].

Ефективність норми кримінального права у запобіганні злочинам — не просто результат, ефект її діяльності, а співвідношення між цим результатом і соціальною метою, покладеною в основу правового припису [1, 9]. Тому при оцінці ефективності норми кримінального права у запобіганні злочинам слід враховувати не тільки результати, досягнуті стосовно поставленої законодавцем мети, а й ті побічні, які не були метою правового регулювання, але виявилися з нею безпосередньо пов'язані.

Поняття «ефективність» є загальнонауковим і виступає узагальненим виразом проблеми раціональних способів досягнення мети. Ефективність норми кримінального права у запобіганні злочинам характеризує підсумок, кінцевий результат реалізації цієї норми за певний період у сфері, що визначається державою [1, 283, 298].

Ефективність норми кримінального права у запобіганні злочинам не можна отожднювати з ефективністю правового регулювання, оскільки остання — більш містке поняття, що включає в себе якісні властивості всієї правотворчої і правозастосовної діяльності держави. Правова норма — результат правотворчої діяльності. Наскільки

плідно, якісно вона реалізуватиметься, настільки ефективною буде й норма, що встановлюється в процесі даної діяльності.

Було б також неправильно ставити знак рівності між ефективністю норми кримінального права й ефективністю діяльності із застосування норми. Ці категорії співвідносяться між собою як відносно відокремлені величини, необхідні елементи в єдиному правовому регулюванні. Заряд ефективності запрограмовано у структурі і безпосередніх цілях норми кримінального права. Ця її якість як загальна, обов'язкова, постійна властивість залишається незмінною як у статичному, так і в динамічному стані доти, поки не зміниться або не втратиться її соціальна цінність.

Не менш важливу роль для визначення ступеня ефективності правозастосовної діяльності відіграють своєчасність застосування юридичних норм, строки реалізації їх цілей, повнота використання правових засобів для досягнення цієї мети, стабільність, законність, обґрунтованість правозастосовних актів, що характеризує її якісну сторону. Залежно від характеру і змісту діяльності можливі й інші показники ефективності. Словом, їх коло може бути настільки широке і різноманітне, що одні з них (універсальні) застосовні для всієї правової надбудови, другі — для певної її частини, треті — лише для вузької правової сфери тощо. За такого різноманіття параметрів оцінки ефективності не виключається й можливість того, що умови ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам, засоби її забезпечення в деяких випадках виступатимуть як показники ефективності правозастосування, оскільки між передумовами, засобами забезпечення і показниками ефективності існує діалектичний взаємозв'язок, взаємодія і перехід один в одного. Вибір їх у кожному окремому випадку робиться, виходячи з масштабності, специфіки досліджуваного правового явища і конкретних умов визначення його ефективності [13, 85].

У плані дослідження ефективності норм кримінального права у запобіганні

злочинності особливий інтерес становить вивчення питань подолання рецидиву. Розуміючи під рецидивом вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин, за станом рецидивної злочинності певною мірою можна судити про ефективність норм кримінального права у запобіганні злочинності.

Стан рецидивної злочинності завжди показує, наскільки ефективна діяльність держави у сфері боротьби зі злочинністю, наскільки саме суспільство страждає від різних проблем [8, 1]. Однією з ознак підвищеної суспільної небезпечності рецидивної злочинності виступає той факт, що ці злочинні прояви мало «чутливі» до запобіжних, зокрема, пенітенціарних заходів. Навіть ізоляція від суспільства нерідко розцінюється цими злочинцями не як кара, а як щось супутнє, своєрідні «витрати», що час від часу супроводжують їх життя. У місяця позбавлення волі вони можуть продовжувати свою протиправну діяльність. У цьому зв'язку в літературі не раз наголошувалося на дезорганізуючому впливі рецидивістів на роботу виправних установ [7, 95], який нерідко набуває форми вчинення нових злочинів.

Основною властивістю рецидивної злочинності є її підвищена суспільна небезпечність, що не зводиться до суспільної небезпечності окремих рецидивних злочинів та осіб, які їх вчинили, а також до розуміння суспільної небезпечності чи злочинного діяння, чи особи або наслідків діяння з позицій кримінального права. Це інтегративна властивість, що утворюється внаслідок деструктивного впливу цього виду злочинних проявів на суспільні відносини, соціальні інститути, саму кримінальну реальність тощо. Ступінь негативних наслідків цього впливу є настільки відчутною для системи функціонування нормальних суспільних зв'язків, що цілком дозволяє віднести цей вид злочинних проявів у загальному масиві злочинності до категорії найбільш небезпечних. Крім того, уявляється логічним, що вимір підвищеної суспільної небезпечності реци-

дивної злочинності слід вести від суспільної небезпечності первинної злочинності, а конкретними проявами підвищеного ступеня суспільної небезпечності вважати її вплив у вигляді сукупності різноманітних негативних наслідків як на стан первинної злочинності, так і на інші явища і соціальні інститути. У цьому впливі, власне, і відображується зміст підвищеної суспільної небезпечності рецидивної злочинності.

Тут слід зазначити, за виразами, що набрали законної сили, у 2008 р. засуджено 34,8 тис. осіб, або 23,7% від загальної кількості засуджених, які були раніше судимими і мали не зняту або непогашену судимість. Характерно, що з них 8,8 тис. осіб, або 25,3%, було раніше звільнено умовно-достроково [11, 36].

Здійснення такої кількості злочинів особами, які були раніше звільнені достроково, свідчить про те, що ст. 81 КК України «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання» є недосконалою й має потребу в уточненні. Особливо це стосується строку відбуття засудженим, після якого може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбуття покарання.

У цей час, згідно зі ст. 81 КК України, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосовано після фактичного відбуття засудженим:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за небережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи небережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково й знову вчинила

умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Такі строки фактичного відбуття покарання засудженим, після якого він може бути звільненим від відбування покарання не сприяють боротьбі з рецидивною злочинністю.

Не сприяє боротьбі з рецидивною злочинністю й надання засудженим умовно-дostroково звільнення від відбування покарання, які засуджені за умисні особливо тяжкі злочини, а також які раніше звільнялися умовно-дostroково й знову вчинили умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Отже, одним з напрямів подолання рецидивної злочинності, на нашу думку, є удосконалення кримінального законодавства. Особливо це стосується ст. 81 КК України «Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання». Щоб підвищити дієвість цієї статті, слід викласти її у наступній редакції:

«Стаття 81. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання

1. До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-дostroково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання.

2. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може бути застосовано, якщо засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє вправлення.

3. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання може бути застосовано після фактичного відбуття засудженим:

а) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

б) не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний

тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин.

4. Особа, яка раніше звільнялася умовно-дostroково і знову вчинила умисний злочин, не підпадає під повторне умовно-дostroкове звільнення.»

Проаналізувавши викладене вище, можна зробити висновок, що вивчення ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинності дуже важливе для: а) вибору найбільш соціально доцільного заходу впливу на особу, яка вчинила злочин; б) подальшого вдосконалення кримінального законодавства; в) поліпшення діяльності державних органів і громадськості у запобіганні злочинності.

Вивчення ефективності норм кримінального права свідчить про те, що ще не переборений волонтаристичний підхід не тільки до прийняття тієї або іншої норми кримінального права, але й до правозастосовної діяльності. Свідченням цьому є багато фактів порушення кримінальних справ в Україні в останні роки відносно різного рангу посадових осіб, взяття їх під варту, а потім припинення цих кримінальних справ з реабілітуючих підстав.

Не менш небезпечна й інша крайність: недооцінка особистісного, суб'єктивного фактора діяльності. Ефективність норм кримінального права у запобіганні злочинам залежить, в остаточному підсумку, від виконавців, які їх реалізують. Як би не вдосконалювали організаційну структуру роботи, наприклад, районних судів там, де судді погано підготовлені, корумповані, байдужі до своєї справи, а також користуються привілеєм недоторканності, неможливо одержати бажані результати. Тому й необхідний системний підхід до підвищення ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам.

Немає сумніву в тому, що якості виховного впливу законодавство має тоді, коли вся його система відображає об'єктивні потреби і можливості суспільства, враховує все різноманіття суспільних стимулів, інтересів та потреб. Ефективність виховного впливу законодавства залежить від ді-

євості заходів з його впорядкування — систематизації.

Зрозуміло, ефективність норм кримінального права у запобіганні злочинам не визначається лише якістю виховного впливу. До ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам, перш за все, слід розуміти співвідношення між фактичним результатом і тими соціальними цілями, для досягнення яких ці норми були прийняті. Будь-яка правова норма покликана насамперед забезпечити правомірну поведінку людей, проте забезпечення останньої — не самоціль, воно водночас є засобом для досягнення глибших соціальних цілей, що мають суспільно значимий сенс. Норми права виступають регуляторами суспільних відносин, їх неухильне виконання, режим законності — одна з найважливіших умов соціальної ефективності правового регулювання [9, 112].

На думку Ч. Беккарія, щоб запобігти злочинам, треба зробити так, щоб закони були ясні та прості, щоб усі сили нації були зосереджені на їх захисті й не були використані навіть частково для того, щоб їх розтоптати. Зробити, щоб вони захищали не стільки стани, скільки самих людей. Зробити, щоб вони вселяли шанобливий страх людям і люди боялись тільки їх [3, 232].

Наведене дає підставу виділити заходи щодо вдосконалення законодавства в один із головних напрямів запобігання правопорушень, основу якого становить нормотворча діяльність, яка спирається на вивчення дієвості правозастосовної практики, соціальної ефективності правових норм, зокрема норм, що регулюють організацію і здійснення запобігання правопорушень. Вивчення чинників, які сприяють або перешкоджають ефективному застосуванню правових норм, — одна з головних умов своєчасного їх доопрацювання законодавцем, приведення у відповідність з вимогами життя або створення у разі потреби нових норм.

Для правильного розвитку суспільного організму величезне значення має доско-

нале законодавство. В узагальненій концентрованій формі закони повинні виражати волю народу, основні напрями політики держави. Роботу з удосконалення законодавства треба продовжити, щоб воно не відставало від життя, щоб наші закони, залишаючись стабільними, правильно відображали процеси, які відбуваються в суспільстві.

Право завжди має захищати і охороняти регульовані ним суспільні відносини. Норми права повинні містити приписи певної поведінки і передбачати санкції за їх порушення, виконуючи загальнопревентивну функцію.

Ефективність загальної превенції визначається, головним чином, такими обставинами: а) відповідністю норм закону суспільній правосвідомості; б) послідовністю їх застосування, в тому числі невідворотністю відповідальності; в) стабільністю вироків та інших рішень правоохоронних органів з питань боротьби з правопорушеннями [6, 209].

Проаналізувавши викладене вище, уявляється можливим зробити висновок, що до складових елементів ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам слід віднести:

1) відображення в нормі волі народу та основних напрямів політики держави;

2) чітке визначення мети прийняття норми;

3) повноту відображення в нормі кримінального права особливостей злочинності сучасного періоду;

4) прогнозування — наскільки ефективною виявиться запропонована норма або норма, що проектується;

5) урахування при прийнятті норми економічних, політичних, ідеологічних та інших соціальних процесів, що відбуваються в суспільстві;

6) відображення в нормі об'єктивних потреб і можливостей суспільства;

7) своєчасність і повноту застосування норми;

8) дотримання законності при застосуванні норми;

- 9) стан рецидивної злочинності;
- 10) порівняння результатів застосування норм з їх безпосередньою метою;
- 11) системний підхід до підвищення ефективності норм у запобіганні злочинам;
- 12) належну підготовку виконавців, які реалізують норму;
- 13) відповідність покарання суспільній небезпеці злочину;
- 14) аналіз правозастосовної діяльності у запобіганні злочинам;
- 15) урахування передбачуваних (планових) і фактично здійснених витрат пов'язаних із застосуванням норми;
- 16) дослідження норм кримінального права, які найкращим чином забезпечили охорону та розвиток суспільних відносин у нашій країні та використання методів їх регулювання, форм і рамок при прийнятті нових норм кримінального права;

17) передбачення в бюджеті країни на кожен рік відповідної статті витрат на це дослідження.

Отже, виходячи з наведених основних складових елементів ефективності норм кримінального права у запобіганні злочинам, ми доходимо висновку, що під ефективністю норм кримінального права у запобіганні злочинам слід розуміти їх здатність забезпечити досягнення конкретної мети, яка поставлена законодавцем перед тією або іншою нормою. А ефективність правозастосовної діяльності означає її спроможність забезпечити таку своєчасну і погоджену з вимогами закону реалізацію юридичних норм, яка за найменших витрат найбільш позитивно впливала б на регульовані суспільні відносини та поведінку їх учасників у бажаному напрямі.

Список літератури:

1. *Баранов В.М.* Истинность норм советского права / В.М. Баранов. — Саратов: Саратов. ун-т, 1989. — 397 с.
2. *Баулін Ю.В.* Звільнення від кримінальної відповідальності / Ю.В. Баулін. — К.: Атіка, 2004. — 296 с.
3. *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях / Ч. Беккариа. — М.: БИМПА, 1995. — 304 с.
4. *Злобин Г.А.* О методологии изучения эффективности уголовного наказания в советском уголовном праве и криминологии / Г.А. Злобин // Вопросы предупреждения преступлений. — М., 1965. — № 7.
5. *Керимов Д.А.* Категории действительности и возможности в праве // Советское государство и право. — 1968. — № 8.
6. *Кудрявцев В.Н.* Избранные труды по социальным наукам. — Т. 1: Общая теория. Уголовное право / В.Н. Кудрявцев. — М.: Наука, 2002. — 567 с.
7. Курс советского уголовного права: Общая часть: в 6 т.— Л.: ЛГУ, 1970. — Т. 2. — 570 с.
8. *Морозов А.Ю.* Рецидив преступлений и рецидивная преступность женщин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / А.Ю. Морозов. — Ставрополь, 2000. — 19 с.
9. *Рапинов А.Р.* Личность преступника и проблема ценности / А.Р. Рапинов // Вопросы борьбы с преступностью. — М., 1981. — Вып. 29.
10. *Стручков Н.А.* О механизме взаимного влияния обстоятельств, обуславливающих совершение преступлений / Н.А. Стручков // Сов. государство и право. — 1966. — № 10.
11. Судова статистика: Аналіз здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. — 2009. — № 5.
12. *Шаргородский М.Д.* Наказание, его цели и эффективность / М.Д. Шаргородский. — Л.: Ленинградский ун-т, 1973. — 160 с.
13. Эффективность борьбы с преступностью и совершенствование законодательства в свете Конституции СССР. — Уфа: Башкирский госуниверситет, 1980. — 130 с.

14. *Явич Л.С.* Эффективность действия правовой нормы / Л.С. Явич // Советское государство и право. — 1970.

РЕЗЮМЕ

Эффективность нормы уголовного права в предупреждении преступлений — не просто результат, эффект ее деятельности, а соотношение между этим результатом и социальной целью, положенной в основу правового предписания. Поэтому при оценке эффективности нормы уголовного права в предупреждении преступлений следует учитывать не только результаты, достигнутые относительно поставленной законодателем цели, но и те побочные, которые не были целью правовой регуляции, но оказались с ней непосредственно связанные.

SUMMARY

Efficiency of norm of criminal right in prevention of crimes — not simply result, effect of its activity, but correlation between this result and social purpose, fixed in basis of legal order. Therefore at the estimation of efficiency of norm of criminal right in prevention of crimes it follows to take into account not only results, attained in relation to the purpose put a legislator but also those side, which were not the purpose of the legal adjusting, but appeared with it directly linked.

*Рекомендовано кафедрой кримінального процесу
та криміналістики*

Подано 29.09.10